

ORCÁD VILÁGOSSÁGA. GÖRÖGKATOLIKUSOK MAGYARORSZÁGON.
SZERKESZTETTE TERDIK SZILVESZTER.
MAGYARORSZÁGI SAJÁTJOGÚ METROPOLITAI EGYHÁZ, DEBRECEN 2020,
492 OLDAL, FEKETE-FEHÉR ÉS SZÍNES KÉPEK

Gyűjteménynek nevezte a metropolita, monográfiának a történész azt a hatalmas, jól szerkesztett és gazdagon illusztrált kötetet, amely alcíme szerint nem kisebb feladatra vállalkozott, mint a magyarországi görögkatolikusság történetének, kultúrájának, létmódjának teljességre törekvő bemutatása. Jóllehet a megjelentetést különböző – méltó – alkalmak tették időszerűvé, így a Görögkatolikus Metropólia 2015-ös megalapítása, majd a 2020-ra tervezett budapesti, 52. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus, több évtizedes interdiszciplináris kutatómunka előzte meg, amit ugyanez a közösség igényelt és kezdeményezett; ennek eredménye az aktualitáson túlmutató, sokoldalú, hiánypótló kézikönyv és a 2021-es kiállítás.

Éppen harminc évvel e vállalkozást megelőzően találkozhatott először a szakma és a nagyközönség tudományosan rendszerezett formában a görögkatolikus egyház művészetével: Puskás Bernadett rendezett emlékezetes kiállítást a Magyar Nemzeti Galériában 1991 nyarán *Kelet és Nyugat között. Ikonok a Kárpát-vidéken a 15–18. században* címmel.¹ A mintegy 160 műtárgyat felvonultató nemzetközi tárlatot maga Göncz Árpád államelnök nyitotta meg, aki megértette, egyben növelte az esemény kivételes jelentőségét. Ennél szűkebb körű, szubjektív élmény volt 2005-ben a pócsi kegykép restaurálása szintén a Magyar Nemzeti Galériában. Szentéllýé lényegült az „északi főműhely”, Menráthné Hernády Szilvia asztala, és különös kegyként pillanthatunk a képre, amit hazatérte után természetesen újra megkoronáztak.

Időközben két fontos monográfia is napvilágot látott e tárgyban: Puskás Bernadett köteté bővítette elsők között, még 1999-ben megvédett PhD-dolgozatát, amely a Munkácsi Egyházmegye művészet-

történetét dolgozta fel, és *A görög katolikus egyház művésze a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás* címmel 2008-ban jelent meg.² Kis túlzással generációs váltásnak is nevezhetnénk Terdik Szilveszter fellépését előbb szintén a doktori iskolán, majd a Nyíregyházán Végheő Tamás tematizálásával 2009-ben elindult két, egymásra épülő nagy OTKA-programban, amely a *Görögkatolikus Örökség* című akadémiai Lendület-kutatócsoport elődje volt, és számos részpublikáció után szintén művészettörténeti alapművet eredményezett 2014-ben *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció* címmel.³

A 2020-as Eucharisztikus Kongresszusra ütemezett reprezentatív tudományos kötethez egy hasonlóan nagyszabású kiállítás terve társult. Az élet – a 2020–2022-es koronavírus-világjárvány – által némiképp megváltoztatott forgatókönyv szerint előbb készült el a könyv Terdik Szilveszter szerkesztésében, amely bővebb tárganyagot tartalmaz, mint a 2021-ben a pesti Vigadóban megvalósult kiállítás,⁴ ám ugyanez a tény avatja nélkülözhetetlen kézikönyvvé, a felekezet vallásgyakorlásához kapcsolható művészeti, könyvészeti és néprajzi alkotások, történelmi dokumentumok, rájuk vonatkozó tanulmányok átfogó gyűjteményévé.

Kocsis Fülöp metropolita *Köszöntőjével* indul a kötet, amelynek címe – *Múltba tekintő jövőépítés* – már jelzi, hogy a mű nem kizárólag történeti megközelítésben, hanem a jelenen is túlmutató perspektívában kívánja bemutatni a magyarországi görögkatolikusságot.⁵

Az unitus egyház múltját, előfeltételét a bizánci kereszténység jelentette. Az első nagy fejezet, *A középkori Magyar királyság és Bizánc* két nagy ta-

nulmányt foglal magában. Baán István egyháztörténetészt (A bizánci egyház a középkori Magyar Királyságban) Kiss Etele átfogó értekezése követi „*Ut mos est grecorum*” – Bizánci emlékek és az Árpád-kor címmel. A Bizánci Birodalom és a Magyar Királyság kapcsolatát egy jóval későbbi esemény, az akkor Bécsben őrzött Szent Korona 1790-ben történt Budára hozatala felől bontakoztatja ki a kötet első művészettörténész szerzője. Vizsgálódásának középpontjában természetesen a korona, a görög és latin rész egymást kiegészítő, jelképes egysége áll, néhány bizánci (hatású) ékszert is társítva az uralkodói reprezentációhoz. Két becses emléket ismertet a honfoglalás korából: a görög feliratos beszterci szenteltvíztartót és a bezdédi tarsolyelemet, amelyen a palmetták és mitikus állatok között megjelenik a kereszt. Az államalapítás kori ortodox térítéshez néhány korai monostor (Veszprémvölgy, Csanád-Oroszlámos, Visegrád, Szávaszentdemeter, Dunapentele), köztük két barlangmonostor (Tihany és Zebegény) kapcsolható, ám ezeknél a feltárások tanúsága szerint nem érvényesült a bizánci téralakítás. A 13. századi görög közösségek jelenlétére fordított logikával néhány kisebb templom patrocíniuma, illetve sajátos alaprajza alapján következtet csak a bizonytalan kutatás. Ikonokról nemigen tudunk, bizánci import liturgikus tárgyakat használhattak latin rítusú templomokban is. A festészetben ellenben kezdetben a bizánci művészet az uralkodó, amint azt a román kori hatás mellett töredékes emlékek bizonyítják Csolt-Monostorról, Visegrádról, Pécsváradról; a székesfehérvári királyi bazilikát mozaikok díszíthették. A dinasztikus kapcsolatok különös fordulata, hogy II. Komnénosz János felesége, Piroska (Irény) Nyugat felé nyitott a bizánci kultúrán belül.

A második nagy fejezet az egyházi uniók korának szentelt, és vele megkezdődik a kiállítási tárgyak elemző katalógusa. Első része – *Uniós mozgalmak a 16–18. században* – történeti, egyháztörténeti megközelítés. Véghseő Tamás új kutatási eredményekre támaszkodva tárgyalja az 1646-os ungvári unió előzményeit, beleértve magát a reformációt és a katolikus megújulást, az első uniós kísérleteket, és a „skizma által megtört kánoni egység helyreállításának” jelentőségét. Dobos András tanulmánya az uniónak a liturgikus hagyományra gyakorolt hatását tárja föl a fennmaradt források alapján. Az illusztrált bevezetőket történeti dokumentumértékű műtárgyak követik, portrék, oklevelek, szertartáskönyvek. Utóbbiak páratlan pontosságú katalógusának Golub Xénia és Terdik Szilveszter a szerzője.

A *fatemplomok világa* című második nagy egység idézi meg a 17. és kora 18. század művészetét a tör-

téneti Munkácsi Egyházmegyében. Ennek bevezető tanulmánya Puskás Bernadett munkája, sokáig arról szól, ami ma már nem, vagy alig látható, kiállításra legkevesébé: a kárpáti régió templomépítészete mind anyagában, mind elrendezésében az előző évszázadok tradícióját követi. Egyszerű alaprajzú, boronafalás, háromterű épületek ezek, amelyek állandó részei a keletelt szentély, a központi hajó és az előcsarnok jellegű női templomi szakasz. Négy alaptípusuk a vidék nyelvjárásai szerint tipizálható: a Kárpátok északkeleti hágóin honos ún. bojkó, a felvidéki területeken gyakoribb lemko típusú templom mellett a Tisza menti, másképp máramarosi az, amelyik leginkább felidézi a helyi középkori kőtemplomok tömegét – múzeumi példája a mándoki fatemplom –, míg az archaikus moldvai, bukovinai eredetű, ház típusú fatemplom szentélye poligonális, látványán a zindelyfedés uralkodik. A templomok tornyosak, faragott-vésétt díszítésük szerény; a megvilágítás idővel belső falfestést is lehetővé tett. A liturgia központja ekkor a kőből épített, körüljárható oltár, amelynek legkorábbi példája a 15. századból ismert Darván.

A szentély és a hajó közös falában két ajtó nyílt, a fölöttük húzódo gerendára kerültek a képek, később az ikonosztáz. Kialakulását a szentélyrekesztő két ikonsorától az ötsoros képfalig tárgyalja a következő alfejezet, azzal együtt, hogy az archaikus, bizánci eredetű megoldás kevés példája éppen a munkácsi püspökség területén maradt ránk (Csarnatőújfalú, 1669). A két vagy három, később négy alapkép fölött az ünnepsor állt. Az időközben három, majd négysorosra bővülő ikonosztáz királyi ajtaja immár középre rendezett és ikonként festett, később áttört fafaragású szárnyakkal nyílt. A Deésziszből önállósulva megjelentek az apostolok és a próféták, a 17. század végén pedig az alapképek alá predellaikonok kerültek. A 18. századra megnőtt a szerkezeti részek hangsúlya, a főbb ikonok oszlopos barokk keretet kaptak; egyre több faragvány került az ikonosztázra, amelyek motívumait nyugati mintakönyvek is befolyásolták.

Az ikonfestők stílusa többféle összetevőt szintetizál: a 16. századi művek nagyrészt Kárpátokon túli mesterek munkái, előbb przemysli, majd szombori műhelyek hatására, amely a bizánci hagyományt gótizáló elemekkel kombinálta. A 17. század harmincas éveiben reneszánsz részletek is megjelennek kislengyelországi mesterek szignált művein a Felvidéken. Itt már világi ikonfestőkről van szó, akik idővel műhelyekbe tömörültek és a keresletnek megfelelően vándoroltak dél felé. Szudova Visnyához köthető az egyik, viszonylag önálló művészegyéniségekkel, Rybotyczéből indult a másik, egységesebb csapat; a század végén Szlávsko környéki mesterek is térsé-

günkbe vándoroltak. Stílussajátosságait bemutatja a katalógus a Néprajzi Múzeumból, Tolcsváról, Baktakékről, illetve Hodászról kiállított ikonokkal. Az ikonográfia még az uniók korában is kötött: a hagyományos tematikát 16. századi ábrázolási típusok jelentik meg (Szent Miklós, az Istenszülő, Krisztus háromnegyed alakja), az első újítást a királyi ajtó fölött elhelyezett Mandylion-ikont felváltó nyugatias Utolsó vacsora jelenti, míg a kedvelt szentek (Szent Miklós mellett Szent Demeter, Szent Mihály, Szent Paraszkeva, Péter és Pál főapostolok, Onofer és Oszlopos Szent Simeon remeték) sorát helyi kultuszok is bővítik. Barlanglakó Szent Antal és Teodóz képei a rybotyczei műhely tevékenysége nyomán terjednek, az Istenszülő-ikonok predellája gyanánt. A szimbolikus tartalmú kompozíciók között elsőként a Jessze fája-ábrázolásokat említi Puskás Bernadett: előbb falképeken, majd az ikonosztázokon, méghozzá a királyi ajtó faragványaként tűnnek fel, ahogyan látunk is erre számos szép példát. A Passió tematikájához kapcsolódó elvontabb témákhoz grafikai előképek, metszetek vagy nyomtatott könyvek segítettek az ikonfestőt, ami egyben nyugati barokk díszítőmotívumok, festői újítások bevezetését is jelentette a Kárpáti régió művészetébe. Különleges, monumentális grafikai művek az antimenzionok, amelyek főként livvi nyomdákban kerültek ki.

E gazdag fejezet bőséges műtárgyanyagot vonultat fel. Az ikonok közt vannak régi ismerősök – az 1991-es katalógusból –, Eleusza Mogyoróskáról vagy a baktakéki ikonok (a rybotyczei iskola művei); a restaurátori teljesítmény miatt is különleges Oszlopos Simeon képe Makkoshotykáról. Új felfedezésnek számít a rakacai Deészisz-tábla és a Tanító Krisztus Viskóról, amelyeket Terdik Szilveszter itt közöl először. Ugyanő önálló tanulmányt szentel a szentendrei skanzenben felállított *mándoki fatemplom* történetének. Korai ötvösművek, liturgikus használati tárgyak (köztük két fából esztergált cibórium) következnek a Nemzeti Múzeumból, a nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjteményből és az Iparművészeti Múzeumból, utóbbiak szintén publikálatlanok.

Sedlmayr Krisztina tanulmánya: *A Néprajzi Múzeum görögkatolikus emlékanyaga* a szobrok, fatárgyak válogatását vezeti be tudomány- és gyűjtéstörténeti megközelítéssel, elsősorban Sztripszky Hia-dor tevékenységének bemutatásával. A múzeum görögkatolikus („hucul” és „rutén”), főként használati tárgyainak nagy részét a máramaroszigeti tanfelügyelő gyűjtötte az 1910-es években Semayer Vilibald igazgató megbízásából; levelezésük fontos kultúrtörténeti forrás, egyben a tárgyak provenienciájának, eredeti rendeltetésük dokumentuma. Ebben az időben került (akkor még a Nemze-

ti) múzeumba két szétbontott ikonosztáz is, a torna-horváti és a viskói; Filimon Aurél, a Maros Megyei Múzeum egyik későbbi alapítója pedig templomi gyertyatartót, faragványt, szentképeket és ikonokat gyűjtött. Míg a néprajzosok a Sztripszkytól vásárolt ikonokon ábrázolt „reáliákat” tartják nagy becsben, Puskás Bernadett meghatározta a háromrészes Utolsó ítélet flamand előképét, és kísérletet tett a teljes mű rekonstrukciójára. Sztripszky Hia-dor gyertyatartók, szenteltvízhintók és füstölők mellett templomi támaszkodóbotokat is juttatott a gyűjteménybe, az ikonok kollekcióját pedig üvegképekkel egészítette ki. A máramarosi faszobrok nagyrészt Kálvária-elemek, valószínű felállításukat külön is bemutatja Terdik Szilveszter, míg a görögkatolikus gyűjtemény múzeumi közelmúltjából (a későbbiekben is gyakran hivatkozott) Varga Zsuzsa néprajzos-művészettörténész munkásságát emeli ki Sedlmayr Krisztina írása.

A harmadik nagy egység a barokk kora, címe: *A görögkatolikus identitás megerősödése – a bizánci örökség és a barokk találkozása*. Első alfejezete a történetésze: Véghseő Tamás *A felekezetszerveződés nehézségeit tárgyalja A görögkatolikusok helyzete a 18. században* címmel, néhány kardinális műtárgy, köztük püspökek képmások kíséretében, amelyek katalógustételeinél ismét szót kapott a művészettörténész (Gödölle Mátyás, Puskás Bernadett, Terdik Szilveszter).

A második alfejezet (*Kihívás és válaszok: görögkatolikus barokk?*) vezértanulmánya Terdik Szilveszter átfogó műve. *A Munkácsi Egyházmegye és a művészetek a 18. században* címmel közöl kitűnő áttekintést az immár szilárd anyagú templomépítészetéről, az új berendezésről, esetleg a régi átmentéséről, a korszak és a térség művészeiről. Az egyik főszereplő Spalinszky Mihály ikonfestő, az ungvári, a máriapócsi és a tokaji ikonosztáz kvalitásos és karakteres művésze a század utolsó harmadából. Az ungvári székesegyházat az ottani jezsuita templomból alakították, a pompás rokokó berendezést Franz és Johann Feeg kassai szobrászok szállították. Számos új forrásadatot, mi több, ikonosztázok tervrajzait teszi közzé itt a szerző; általuk bekapcsolódnak a történetbe ortodox mesterek is, a Budán megismert Arsenije Teodorovič, majd a hajdúdorogi templom klasszicizáló késő barokk ikonosztázára Egerből szerződött Jankovics Miklós, illetőleg tanítványa, a zárai származású Pádits Péter 19. század eleji munkákkal.⁶

A kutatói nemzedékváltás valójában az új lehetőségek kiaknázásával járt: Terdik Szilveszter munkájának hatalmas hozadéka a beregszászi területi levéltár vonatkozó iratainak feltárása, megértése, közlése és azok beépítése a térség 18. századi művészettörténetébe. Ennek köszönhetjük nemcsak

a két Feck/Feeg ungvári és máriapócsi működésének tisztázását, hanem Izbégi Veres István pócsi freskómegbízásának adatát 1748-ból, míg az eperjesi Trtina András festő neve szintén az ungvári székesegyházzal kapcsolatosan került elő. Római katolikus művészekről van szó, részvételük görögkatolikus vállalkozásokban önmagában is érdekes, az új adatok azonban eleve megváltoztatják a róluk eddig alkotott képet. „Stephanus Veres alias Izbeghy” jobbágyorsból felszabadított, autodidakta festő volt Kassán, dinasztiaalapító (még a lánya, Ágnes is festő lett), akinek képességeit javarészt szignált, színpompás, feltűnően „hétköznapi” csendéleteiről ismertük meg: uborkák, sütőtök, kiséger (!) látható ezeken az olajképeken. Ezért Garas Klára határozottan elvetette a kassai domonkos templom Pozzo-követő, illuzórikus mennyezetképeinek bizonytalan hagyományú Izbégi Veres-attribúcióját, ugyanakkor rá vonatkoztatta a miskolci minoriták (lebontott) főoltárképe festőjének adatát. Nos, a máriapócsi (átfestett) mennyezetképre vonatkozó bőséges és izgalmas írott dokumentum rehabilitálja Izbégi freskófestői tevékenységét, míg a miskolci minorita templomban fellelhető töredékek nyomvonalán oltárképművészete is körvonalazódik.⁷ Trtina rosszabbul járt: az ungvári forrás éppenséggel halálórási dátumát szállította a művészettörténetnek (1778. október 2.), míg szélsőségesen rokokó freskóinak sora egy szignált kápolnamennyezettel bővült a sátoraljaúj helyi pálosoknál a közelmúltban.⁸ Franz Feeg sculptor neve változatos elírásokkal maradt fenn a rá vonatkozó nem kevés dokumentumban – amelyek alapján Terdik Szilveszter lábjegyzetben összeállította teljes életútját –, ráadásul apja is, öccse is szobrász. Ő sziléziai származású (ekként nyert polgárjogot is Kassán 1771-ben), de bécsi lakhelyét „mondta” be beiratkozásakor a Császári Képzőművészeti Akadémián. Késő barokk szobrai Felső-Magyarországról ismertek. Fivére, Johann Feeg nagyszámú, Beregszászon őrzött terve lényeges kiegészítője a „rég Magyarországi rajzművészet”-nek.⁹ Spalinszky Mihály legjobb követője (talán tanítványa), Viller Vencel – aki igenis lehet azonos Wellerovszkyval Ungváron – sem ehhez a felekezethez tartozott. A meggyőzően neki tulajdonított magyarkomjádi ikonosztáz további műveivel is elvezetett, ilyenformán egy stílusosan megfogható, színvonalas művészegyéniség született. Hogy mit „pingált” Tornára 1799-ben, a különböző korú és körű festményekben igen gazdag templomba, esetleg most már stíluskritikai úton meghatározható lesz. Viller is, akárcsak Szécsényi József, adatként szerepel Garas Klára 1955-ös korpuszában, utóbbi egyenesen az abaújszántói Mária-képpel, de azt ő akkor feltehetőleg nem látta.¹⁰

Művészettörténeti Értesítő 71 (2022)

A Néprajzi Múzeumban 2020-ra elvégzett két nagy restaurálás, az abaújszolnoki oltáré és a fent említett magyarkomjádi ikonosztázé önálló beszámolóval van jelen a kötetben, e két tárgyegyüttesnek ilyenformán szinte monografikus feldolgozását kapjuk. A restauratori publikációk valóban nagy jelentőségű, és erre az alkalomra elvégzett munkákról szólnak, de a kötet figyelmet szentel a korábbi restaurálásoknak is, amelyeknek több generációját megfigyelhetjük a katalógusban. Az 1970-es székesfehérvári kiállítás előkészítését még nem dokumentálták, az 1991-es Magyar Nemzeti Galéria-beli tárlat restaurátorait kollektíven nevezte meg az akkori kiadvány (a Régi Magyar Gyűjtemény restaurátorműhelye – akkor még volt ilyen), és még mielőtt feledésbe merülne, kiemelném közülük Szutor Katalint, aki maga is ikonfestő, kiállító művész. A nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény első restaurálási kampánya 1993–94-ben egy nagy generáció szakembereit mozgósította Bóna Istvántól (Forrai Kornélia, Nemessányi Klára, M. Bán Beatrix) Zsírós Ágnesig, míg 10–15 év múlva, Terdik Szilveszter oktatói pályájának is köszönhetően már tanítványai, a Képzőművészeti Egyetem restaurátor hallgatói vehették kézbe a különféle őrzőhelyekről kiemelt műtárgyakat, hogy azután egy összeszokott csapat, Bakonyi Tímea, Erdős Alexandra, Imrik Zsófia és Kránitz Edina (és segítők) megmentsék a két fontos műalkotást. A magyarkomjádi ikonosztáz teljes összeépítését ugyan meggátolta a pesti Vigadó harmadik emeleti termének szerény belmagassága, de minden helyreállított darabját láthattuk a kötetben is közölt rekonstrukciós rajzzal együtt, és a kiállítás legimpozánsabb együtteseként hatásosan idézte meg az ikonfal monumentalitását, eredeti pompáját.

A harmadik fejezet második egységének utolsó, hatodik részét az Eucharisztianak, az Oltáriszentség kultuszának és a vele kapcsolatos tárgyaknak szentelték a szerkesztők. Szabó Irén néprajzi tanulmánya a görögkatolikus egyházban specifikus proszforakészítés hagyományát dolgozza fel, teológiai, egyháztörténeti forrásokból kiindulva a jelenkori gyakorlatig, ami saját gyűjtése. Tiszta búzalisztból készült kovászos kenyérről van szó, amelyet kereszttel vagy más Krisztus-szimbólummal megjelölnek – az évszázadok óta erre szolgáló pecsétnyomókból páratlan gyűjteménye van a Máramarosszigeti Néprajzi Múzeumnak. A budapesti múzeum hasonló, zsírkőből vagy fából faragott pecsételőit néhány, a liturgia során használatos tárgy egészíti ki a katalógusban.

A negyedik, átfogó könyvfejezet, *A magyar identitás megerősödése: a hajdúdorogi mozgalomtól (1868) a Hajdúdorogi Metropóliáig (2015)* egészen a jelenkorig

vezet. Első tanulmányában Terdik Szilveszter *nemzeti szentély*ként mutatja be Máriapócsot az 1696-os első könnyezéstől kezdve a bazilika építkezésén és felszerelésén át napjainkig, részletesen ismertetve a pócsi kegykép történetét, kultuszát. Művészeiről részben már szó esett a 18. századi szobrászati-festészeti „trouvaille”-ok felsorolásánál (bár vannak itt többen is). Földvári Katalin a bécsi Stephansdomban tisztelt eredeti kegykép történetét ismerteti; hozzátenném, hogy a ma főként turistalátványossággá funkcionáló gótikus templom előterében a pócsi Mária oltára az, amely előtt imádkozni lehet, egész nap mód nyílik az áhítatra.

Végheő Tamás három korszakra bontva, összefüggő tanulmányokban tárgyalja a magyar görögkatolikusok sorsát, az etnikum kérdését, az egyházmegye szerveződését, a háborús és politikai veszteségeket, lényegében a Kiegyezéstől napjainkig (*A hajdúdorogi mozgalomtól a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításáig [1868–1912]*; *Trianon-trauma: az egyházmegye veszteségei, küzdelem a fennmaradásért*; *A görögkatolikusok helyzete a szocializmustól a Görögkatolikus Metropólia megalakulásáig*). Dobos András *A magyar nyelvű liturgia emlékeiről* szól, visszanyúlva a 17. századi fordításokig, a kiállított, jobbára 19. századi művek elemzésével kiegészítve.

Terdik Szilveszter másik nagy tanulmánya ebben a fejezetben – *A 19–20. század művészeti tendenciái és a görögkatolikusok* – műfajokon is átível. A Munkácsi Egyházmegye 19. századi hivatalos festőinek sorát Mankovits Mihály nyitja, utóda Vidra Ferdinánd lett, őt Révész György követte – európai tanultságú művészek. Az (ifjabb) Roskovics Ignácról szóló rész túlmutat önmagán, ha a jól képzett történeti festő „felfutását” tekintjük az utóbbi húsz évben, a *Történelem – kép* című Galéria-beli kiállítástól a budavári Szent István-terem friss rekonstrukciójáig.¹¹ *A nyíregyházi püspöki székház* előtörténetét, felépítését és sorsát Majchricsné Ujteleki Zsuzsanna mutatja be a legújabb kori történelem fejezetei közé ágyazva. A 20. és 21. század építésze és templomberendezése, monumentális falkép- és ikonfestésze is értő elemzést kapott Terdik Szilveszter említett tanulmányában. Felsorolás helyett, vállalva az elfo-

gultságot, kiemelném az edelényi görögkatolikus templom, a nemrég elhunyt Török Ferenc alkotásának térélményét, az elkötelezett festők közül pedig Puskás László életművét, amit tudományos teljességgel tett közzé lánya a 2020-ban megjelent kitűnő monográfiában.¹²

Az V. fejezet címe: *Képek a jelenből*. Seszták István írása – *A Görögkatolikus Metropólia születése – az Istenszülő csodája?* – már a 2020-as év fejleményeire is reflektál, a gyakorlati (negatív) következményeket pedig kifejti a társrendező Szabó Irén *Utószava: „Orcád világossága” – Egy kiállítás képei?* Az eredetileg a Múcsarnok termeibe szánt kiállítás látványterveit Lakos Dániel készítette.¹³ És bár a Vigadó-beli tárlatot egyfajta redukciónak tekintették a szervezők, maga a kötet mentes minden kompromisszumtól; *Szómagyarázatokra* (Dobos Andrásról) és mutatókra (Nagy Lilla munkája) is kiterjedt a szerkesztő figyelme a rövidítésjegyzék és a bibliográfia mellett. A keménytáblás, A4-es formátumú könyvben kellő mennyiségben és méretben szerepelnek a reprodukciók (a képaláírásokat külön listázták, ez kevésbé szerencsés), legtöbbjük Áment Gellért új felvétele. A kötetet Borbás Márton tervezte (Stalker Stúdió), a kitűnő nyomás a Keskeny és Társai 2001 Kft. munkája.

Napjaink kibillent világában különösen fontos a találkozás egy olyan értékrenddel, amely évezredek alapokon nyugszik, és kultúrája, művészete ezt őrzi, közvetíti Kelet és Nyugat között, túllépve ország- és felekezeti határokon. Mára az „ikonikus” szó nemcsak a köznyelv, hanem a bulvár szintjén is elharapózott – ezért nem árt megállni egy-egy ikon előtt, legyen az régi vagy modern, megérteni és elfogadni immanenciáját, de legalább meglátni benne a hit, a kultúra, a művészet hordozóját. Ennek megismertetését, mi több, tanítását vállalta magára ez a könyv, míg maga a kiállítási vállalkozás kiteljesítette a hazai görögkatolikus tárgy, művészeti emlékeinek feltárását, megmentését, tudományos feldolgozását és széles körű, igényes bemutatását.

JÁVOR Anna – jvoranna9@gmail.com

JEGYZETEK

¹ Puskás Bernadett: Kelet és Nyugat között. Ikonok a Kárpát-vidéken a 15–18. században. Between East and West. Icons in the Carpathian region in the 15th–18th centuries. [Kiállítási katalógus.] Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1991.

² Puskás Bernadett: A görög katolikus egyház művészeite a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza 2008.

³ Terdik Szilveszter: Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza 2014. (Collectanea Athanasiana VI. 1.) Kiváló ismertetése: Golub, Xénia: Terdik, Szilveszter: Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció [Greek Catholic Episcopal Centres in Hungary in the Eighteenth Cen-

tury: Art and Self-representation]. *Acta Historiae Artium* 57. 2016, 219–236.

⁴ A kiállításról lásd *Szabó Irén* (a kurátori csoport vezetője, a kötet szerkesztőjének munkatársa) írását: „Orcád világozása” – egy kiállítás képei? In: *Terdik Szilveszter* szerk.: *Orcád világozása. Görögkatolikusok Magyarországon. Magyarországi Sajtójogú Metropolitai Egyház, Debrecen 2020, 460–461; Lakos Dániel*: Részletek a 2020-ra tervezett kiállítás látványterveiből. Uo. 462. A Pesti Vigadó 3. emeleti termeiben megrendezett kiállítás 2021. augusztus 3. és szeptember 19. között volt látogatható.

⁵ A jelen írásban csak felsorolt történelmi fejezetek értő bemutatását *Molnár Antal* végezte el, és jelenti meg a *Századok* egyik soron következő számában.

⁶ *Csáki Tamás – Golub Xénia* szerk.: *Szerb székesegyház a Tabánban. Az eltűnt Rácváros emlékezete. Kiállítási katalógus. Budapesti Történelmi Múzeum – Matica Srpska Képtára – Szerb Egyházi Múzeum, Budapest 2019, 139–250, 322–323. és passim, Páditshoz l. még: Aggházy Mária*: A barokk szobrászat Magyarországon 1. Budapest 1959, 252, ill. *Jávor Anna* könyvismertetése a fenti, 2019-es katalógusról: *Művészettörténelmi Értesítő* 68. 2019, 246–253: 250, 253, 12. j.

⁷ *Izbégyi Veresről* (1698 k.–1758) l. *Terdik Szilveszter*: A máriapócsi kegytemplom építésére és belső díszítésére vonatkozó, eddig ismeretlen források. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 50. 2008, 525–570: 529, 546–548, 565; *Terdik i. m.* 2014 (3. j.) 44–46, forrásközlés: 236, 248. Vö. *Garas Klára*: *Anna Petrová-Pleskotová: Maliarstvo 18. storočia na Slovensku. Veda Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, Bratislava 1983. 140 p., LXV színes és 188 fekete-fehér képpel, orosz és német kivennattal. [Recenzió.] Művészettörténelmi Értesítő* 33. 1984, 178–187: 184, 186. In extenso közli a kassai domonkos templomra vonatkozó, 1800 körüli forrásadatot *Serfőző Szabolcs*: *Zur Geschichte des Pozzismus in Ungarn. In: Herbert Karner hrsg.: Andrea Pozzo (1642–1709): Der Maler-Architekt und die Räume der Jesuiten. Wien, 2012, 111–121: 119–120, 60. j. Izbégyi Veres családi adataihoz l. *Jávor Anna*: A szobafestő szerződése. *Fabricius Jakab Ignác Edelényben* (1780), *Johann Binnerth és Joseph Lerch Márkusfalván* (1788, 1792). *Művészettörténelmi Értesítő* 64. 2015, 209–216: 215. 27. j.*

⁸ *Trtináról* l. *Terdik Szilveszter*: Az egykori jezsuita templom székesegyházzá alakítása Ungváron, *Bacsinszky András püspök* (1773–1809) idejében. In: *Véghseő Tamás* szerk.: *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Nyíregyháza, 2009. november 12–14., Nyíregyháza 2014 (Collectanea Athanasiana I. 6.), 197–243: 220, 236, 237, a megelőző irodalommal és *Trtina* publikálatlan sátoraljaúj helyi freskójának adatával (a pálos templom Szent Kereszt-kápolnájában, 1770-ből szignált); *Terdik i. m.* 2014 (3. j.) 263, 264. *Trtina* portré-oeuvre-je is bővült legújabbban: *Katarína Nádaská* ed.: *Kultúrne dedičstvo Rádu premonštrátov v Jasove. [Kiállítási katalógus.] Východoslovenská galéria, Košice 2021, 168, kat. 41.: Teofil Edlinger leleszi prépost egész alakos képmása, 1777-ből szignált (Miroslav Kleban) – még a festő téves halálozási adatával.**

⁹ A *Feeg (Feck) szobrász-testvérpárról* a tárgyalt kötet (*Terdik* szerk. i. m. 2020 [4. j.]) 244. oldalán (az 5. lábjegyzetben) közölt anyakönyvi adatokon, illetve a (uo. a 6. jegyzetben idézett) *Buzási Enikő* által összeállított bibliográfián (Források a magyarországi, erdélyi, valamint magyar megrendelésre dolgozó külföldi művészek bécsi akadémiai tanulmányaihoz 1726–1810. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténelmi Intézet, Budapest 2016, 122–123, Nr. 121, 122.) kívül lásd még a kassai polgárság adatát: *Franciscus Feck Silesita, Sculptor. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, C24 Neo Cives, Lad. B, fasc. 5. 10. doboz (Kassa 1771).*

¹⁰ *Garas Klára*: *Magyarországi festészet a XVIII. században. Budapest 1955, 259 (Viller Vencel); 255 (Szétsényi József).*

¹¹ *Terdik* szerk. i. m. (4. j.) 2020, 340, 350–352, 373–374, irodalommal, továbbá *Mikó Árpád – Sinkó Katalin* szerk.: *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon. [Kiállítási katalógus.] Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2000, 629, kat. XII-11 (Sinkó Katalin), vö. <https://szentistvanterem.hu>.*

¹² *Puskás Bernadett*: *Puskás László. A szent vonzásában. Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza 2020.*

¹³ Lásd a 4. jegyzetet.